

Anders Jeffner och fundamentalteologins utveckling

WERNER G. JEANROND

I många delar av världen betraktas fundamentalteologi som en självständig och nödvändig disciplin inom den kristna universitetsteologin. Fundamentalteologins uppgift anses vara att reflektera över den kristna uppenbarelsens trovärdighet inför samtidens intellektuella horisont samt att utveckla en kritisk och självkritisk metodologisk strategi för den kristna teologin.¹ Fundamentalteologins rötter ligger i den klassiska kristna apologetiken och i behovet av en grundläggande kritisk och självkritisk reflexion över den kristna tron samt över den enskilda människans personliga agerande för kristen trospraxis (*fides quaerens intellectum*).

Disciplinen fundamentalteologi finns institutionellt sedan lärostolen för apologetik vid Prags universitet 1856 omvandlades till en lärostol för fundamentalteologi. 1859 publicerades — också i Prag — Johann Nepomuk Ehrlichs bok *Leitfaden für Vorlesungen über die allgemeine Einleitung in die theologische Wissenschaft und die Theorie der Religion und Offenbarung als erster Teil der Fundamental-Theologie*.²

Vi kan iakttä en tilltagande användning av ordet «fundamental» i teologiska och filosofiska verk under 1800-talet, ett språkbruk som pekar på behovet av att redogöra för den teoretiska och programmatiska inriktningen inom teologi och filosofi. Tübingenteologen Johann Sebastian von Drey (1777–1853), allmänt känd som grundare av den moderna katolska fundamentalteologin, försökte kombinera den klassiska apologetiska traditionen med den nyare vetenskapliga ambi-

tionen inom teologin.³ Det strukturella förhållandet mellan tro och förnuft samt kyrkans roll som förmedlare av den gudomliga uppenbarelsen var viktiga frågeställningar inom hans reflexion.

Den katolska fundamentalteologins utveckling begränsades och försvårades dock betydligt genom det katolska läroämnetets olika fördömanden av moderna tankeströmningar (materialism, rationalism, modernism, immanentism, idealism och existensfilosofi m.m.) under 1800- och 1900-talen och genom den kyrkliga miss-tänksamheten mot teologer som försökte föra ett konstruktivt-kritiskt samtal med aktuella intellektuella rörelser. Men klimatet ändrades radikalt sedan Andra Vatikankonciliet konstituerades om uppenbarelsen *Dei Verbum* utkom 1965, där den gudomliga uppenbarelsen inte längre förstås bara som ett objektivet datum utan som en dynamisk och mångfacetterad process som inbjuder till en bred vetenskaplig bearbetning och tolkning. Dessutom öppnades teologin nu för en tolkning av tidens tecken och bibeltolkningen för bredare hermeneutisk teori och praxis. Man kan säga att den katolska fundamentalteologins blomstringstid började under Andra Vatikankonciliet och pågår än idag.

Tre huvudtraktater eller *demonstrationes* kännetecknar det klassiska fundamentalteologiska programmet: *Demonstratio religiosa*, *demonstratio christiana* (dvs. *de revelatione*) och *demonstratio catholica* (dvs. *de ecclesia*). Senare tillkom en fjärde traktat: teologisk epistemologi.⁴

¹ Se René Latourelle och Rino Fisichella (red.), *Dictionary of Fundamental Theology*, Crossroad, New York 1995, fr.a. 320–336; Walter Kern et al. (red.), *Handbuch der Fundamentaltheologie*, 4 vol. Herder, Freiburg 1985–88.

² Jfr *Handbuch*, vol. 4, 355f.

³ Se Johann Sebastian von Drey, *Die Apologetik als wissenschaftliche Nachweisung der Göttlichkeit des Christentums in seiner Erscheinung*, 3 vol. Mainz 1838–47, ny uppl. Frankfurt 1967.

⁴ *Handbuch der Fundamentaltheologie* följer denna indelning.

Mer och mer blev fundamentalteologi också en akademisk disciplin inom protestantisk teologi. Protestantiska teologer (bl. a. Rudolf Bultmann, Gerhard Ebeling, Wilfried Joest, Gerhard Sauter, Wolfhart Pannenberg, Horst Beintker i Europa och Paul Tillich, Langdon Gilkey och Schubert M. Ogden i Amerika) förespråkade en fundamentalteologisk reflexion till skillnad från de mycket begränsade konfessionalistiska prolegomena till teologin som Karl Barth och hans lärjungar förordade. Förhållandet mellan teologi och de samtida filosofiska diskussionerna och vetenskapliga utvecklingarna visade sig vara mycket viktiga för somliga protestantiska teologer, medan andra betonade och i Barths efterföljd ännu betonar teologins suveränitet gentemot all annan intellektuell diskurs.

Idag råder en stor enighet bland kritiskt tänkande teologer om nödvändigheten av och innehållet i en adekvat fundamentalteologi samtidigt som stora metodologiska skillnader bekräftar den härskande metodpluralismen inom kristen teologi. De flesta kristna teologer anser att förhållandet mellan förnuft och uppenbarelse, mellan autonomi och tradition, mellan språk och tolkning, mellan frihet och ansvar, mellan teologisk teori och kyrklig praxis hör till fundamentalteologins självklara uppgifter liksom reflexionen över sanningsanspåk och sanningsteori, över trons relation till erfarenhet och historia, över teologins metodologi samt över religionernas mångfald och religionsteologins möjligheter. Under de sista två decennierna har den feministiska utmaningen samt den postmoderna teordiskussionen ytterligare berikat fundamentalteologins diskurs. Intressant nog har även en ny apologetik gjort entré i den samtida fundamentalteologi som ser sig utmanad av olika skepnader av en new age-relativism som ifrågasätter alla hittills gällande kritiska och självkritiska kriterier inom den kristna teologin. Mot denna radikala subjektivism försöker nu fundamentalteologer från olika håll framhålla förnuftets avgörande funktion i tros- och bibeltolkning.⁵

I Sverige har universitetsteologerna i regel inte använt begreppet fundamentalteologi.⁶ Men trots frånvaron av begreppet kan man uppfatta en del nutida svensk teologi som fundamentalteologisk reflexion. Detta gäller enligt min mening i synnerhet för Anders Jeffners teo-

logi. Mitt förslag är därför att hans verk tolkas som ett fundamentalteologiskt projekt.⁷ I detta bidrag till STKs uppskattning av Anders Jeffner vill jag diskutera några av hans fundamentalteologiska insatser, naturligtvis inom det här begränsade utrymmet.

Bortsett från de givande samtal som jag har haft med Anders Jeffner genom åren och som tydligt bekräftar min tolkning, ger redan en snabb läsning av bibliografin över hans tryckta skrifter ett intryck av i vilken grad han är involverad i fundamentalteologiska reflexioner⁸, även om han själv kanske skulle föredra beteckningen «filosofisk teologi».⁹ Förhållanden mellan teologi och filosofi, mellan erfarenhet och religion, mellan språkkritik och gudsfråga, mellan teologi och religion och mellan tro och historia är återkommande temata i hans opus liksom metodologiska reflexioner över teologins vetenskapliga status, metod och kriteriologi samt över adekvat bibelsyn och -tolkning. Det är riktigt att Jeffner har behandlat även etiska temata, utvecklat omfattande empiriska studier av religiositet i Sverige och deltagit i inomfilosofiska debatter. Men huvudvikten i hans skrifter ligger entydigt

⁵ Se påvens encyklika *Fides et ratio* (1998) som ett exempel på ett fundamentalteologiskt motiverat stöd för förnuftets väsentliga funktion inom kristen teologi. *Fides et Ratio: Tro & Förnuft*, övers. Anders Piltz. Katolska Bokförlaget, Uppsala 1999 (Katolsk Dokumentation 27).

⁶ Vid Lunds Universitet finns sedan 1998 en kärnkurs inom fundamentalteologi som ges av Gösta Halonsten.

⁷ Gert Nilssons påstående att Anders Jeffner «främst är religionsfilosof» stämmer således inte. Jfr Gert Nilsson, «Värdelös eller värdefull? Skapelse och frälsning som problem i teologisk etik» i *Modern Svensk teologi — strömningar och perspektivskiften under 1900-talet*. Verbum, Stockholm 1999, 187–238, här 206. I vilken utsträckning religionsfilosofi i Sverige har försökt eller borde ha försökt bidra med till fundamentalteologisk reflexion kan inte diskuteras här.

⁸ Se den av Mattias Martinson sammanställda «Bibliografi över Anders Jeffners tryckta skrifter» i Carl Reinhold Bråkenhielm et al. (red.), *Nya vägar i teologin. Festskrift för Anders Jeffner*. Nya Doxa, Nora 1999, 241–253.

⁹ Se Anders Jeffner, *Theology and Integration: Four Essays in Philosophical Theology*, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1987, 41.

inom fundamentalteologi som den definierades ovan. Vilka drag kännetecknar Jeffners fundamentalteologi?

En kritisk universitetsteologi måste arbeta enligt de allmänna vetenskapliga vilkor som gäller för all akademisk verksamhet. En kyrklig skyddszon för teologiskt tänkande avvisas av Jeffner liksom en vädjan till övernaturliga kunskapskällor. Teologi är inte religion utan en kritisk och konstruktiv bearbetning av religion. Alla teologiska utsagor måste därför prövas enligt gällande vetenskapliga kriterier. Teologi har ingen rätt till särskilda sanningskriterier. Tron är ingen förutsättning för att vara teolog.¹⁰

Bibeln är inte en privilegierad källa för teologin utan måste kunna tolkas precis som alla andra texter som berättar om religiösa erfarenheter.¹¹ Dessutom kan ingen hänvisning till religiös erfarenhet falsifiera ett påstående som bygger på tydlig empirisk evidens.¹²

The religious experience is revelatory experience. The good theologian can therefore say that the Bible bears witness to God's revelation ... I believe even natural religion to be based on revelation in the sense described, and that God's revelatory activity cannot be restricted to the Christian religion.¹³

Därför föreslår Jeffner att vi skall «se teologin, dvs. försöket att utveckla en lära om Gud, som en del av religionsvetenskapen.»¹⁴ Han motiverar detta förslag med att även teologi behöver arbeta med olika utgångspunkter och med olika perspektiv som måste redovisas och göras tydliga. «Arbetar man med det sättet kan teologin vara konstruktiv och förena ett gudsperspektiv med annan kunskap vi har, både med vetenskapen och med sådan kunskap vi lever efter i var-

¹⁰ Jfr Jeffner, *Theology and Integration*, op. cit.; *Vägar till teologi*, Skeab, Älvsjö 1981; «Religionen och vetenskapens anda» i Sigurd Bergmann och Göran Eidevall (red.), *Upptäckter i kontexten: Teologiska föreläsningar till minne av Per Frostin*. Institut för kontextuell teologi, Lund 1995, 176–187.

¹¹ Jeffners bibelsyn står i traditionen från Schleiermacher.

¹² *Theology and Integration*, 41.

¹³ *Ibid.*, 44.

¹⁴ *Modern svensk teologi*, op. cit., 395.

dagslag.»¹⁵ Och vidare: «... precis som i all vetenskap får man göra så gott man kan: redovisa sina förutsättningar, söka sig fram med de argument som finns och försöka komma till en ståndpunkt man kan stå för. Detta är att bedriva teologi inom vetenskapens ram.»¹⁶

Sett ur perspektivet av den klassiska fundamentalteologin är Jeffners beskrivning av teologins roll inom vetenskapssamfundet inte ovanlig. Precis som det klassiska fundamentalteologiska programmet försvarar Jeffner möjligheten av *demonstratio religiosa* och av *demonstratio christiana* (i betydelsen av *de revelatione*). Att religion är ett fenomen i vår värld som måste belysas och tolkas är lika självklar för honom som möjligheten av att diskutera uppenbarelsen som fenomen samt dess kunskapsteoretiska villkor. Dessutom är teologisk epistemologi en organisk del av hans teologiförståelse. Skillnaden mellan Jeffner och det klassiska fundamentalteologiska programmet ligger i tredje leden, det som kallas *demonstratio catholica* eller i tyskt språkbruk *Traktat Kirche*.

Självklart är det även för Jeffner möjligt och önskvärt att diskutera den kristna traditionens utveckling och väsen inom den vetenskapliga teologin. Däremot har kyrkan ingen plats i hans fundamentalteologiska reflexion – kanske på grund av att han inte vill att teologin skulle binda sig till ett perspektiv och på det viset stänga dörren mellan teologi och vetenskap,¹⁷ kanske på grund av att han vill avvisa alla konfessionalistiska tendenser inom en kritisk universitetsteologi, kanske på grund av att han bestrider ett kyrkligt tolkningsföreträde i akademisk bibelforskning, kanske på grund av att han vänder sig mot ett dubbelt kunskapsbegrepp («Jag kan väl inte ha en kunskap i akademien och en annan i kyrkan.»¹⁸). I vilket fall som helst är det anmärkningsvärt att Jeffners fundamentalteologiska reflexion försöker vara kontextlös eller traditionsfri.

Det är inte svårt att hålla med Jeffner att någon kyrkas läroämbete inte skall få påverka eller kontrollera den fria intellektuella bearbetningen av den kristna religionen (eller av andra

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, 397.

¹⁷ *Ibid.*, 395.

¹⁸ *Ibid.*, 397.

religioner) inom universitetets teologiska institutioner. Däremot förmår jag inte förstå varför Jeffner undviker en diskussion av det nödvändigt *dialektiska* förhållandet mellan en kritisk granskning av religiösa (eller andra) fenomen (dvs religiös praxis) å ena sidan och de perspektiv och metoder som har vuxit fram ur en religiös praxis och dess kritiska tanketradition (dvs teologisk teori) å andra sidan. Med andra ord saknar jag i Jeffners resonemang en kritisk belysning av själva det kritiska perspektivet, av de olika och omdiskuterade förnuftsbegreppen, av kriterierna för kritisk tolkning av alla slags fenomen och traditioner och den sociala praxis i vilken religion konkret gestaltar sig.

Johann B. Metz och Francis Schüssler Fiorenza har kritiserat Karl Rahners transcendentaltologiska metod på grund av dess brist på reflekterad contextualitet.¹⁹ En liknande kritik kan riktas mot Jeffners vetenskapsfixerade fundamentalteologi. Rahners ansats vilar på ett transcendentalfilosofiskt subjektkoncept medan Jeffners vilar på ett modernistiskt vetenskapskoncept. Båda förutsättningarna kan och måste granskas (detta betyder inte att båda måste avfärdas helt!) när man vill ta hänsyn till större fenomenologiska, epistemologiska och hermeneutiska överbäganden.

Paul Ricœur har visat *en* väg att på ett intellektuellt hederligt sätt bearbeta uppenbarelsens sanningsanspråk. Denna väg kräver förutom att man beaktar korrespondens- och koherenskriterierna, som också Jeffner gör, att man diskuterar ett tredje kriterium, nämligen *sanning som manifestation*, t.ex. genom vissa litterära genrer i Bibeln eller andra texter ur vårt stora litterära arv.²⁰ Varken dessa genrer eller de receptionsprocesser (alltså läs- eller tolkningsakten) som texterna ger upphov till låter sig avkontextualiseras eller reduceras till enkla påståenden utan

större förluster. Alla våra kommunikativa konventioner, alltså kompositions- som receptionsformer, bygger på traditionsbejakande eller traditionsförnekande beslut, har alltså på ett eller annat sätt en väsentlig traditionsförankring.

Hermeneutikens roll är att hjälpa oss att bearbeta tolkningsproblematiken och dess contextualitet så mycket som möjligt och att påpeka, som också Jeffner gör, att en absolut objektivitet är omöjlig.²¹ Lika omöjlig är en absolut kritik av våra konkreta kommunikationsakter på denna sidan av döden. Men det är ytterst viktigt att vi lär oss förstå hur vi trots och tack vare vår kontextuella förankring kan utveckla former av kritiskt tänkande som i sin tur kan utmana själva våra kommunikationstraditioner. Men även om vi lyckas med detta, och jag liksom Jeffner tror att vi kan lyckas, sker denna kritiska kompetensutveckling dock också tack vare våra traditioner. Hur skulle vi annars formulera och kommunicera våra kritiska utmaningar? Jeffner har rätt i att en kristen teolog inte bara är förankrad inom den kyrkliga traditionen utan även inom andra traditioner, som t ex den kritiskt vetenskapliga. Men jag menar att *alla* dessa traditioner måste utmanas, även den vetenskapliga. Det betyder att teologi och religionsvetenskap står i ett mer dialektiskt förhållande än vad Jeffner medger och att teologi måste få vara med när nya förnuftsbegrepp utvecklas.

Alternativen inom fundamentalteologi kan alltså inte vara den som Jeffner beskriver: antingen Barths fideism eller Uppsalas kritiska hållning — fri från kyrkliga referenser. Jeffners tänkande själv pekar bortom denna ram mot en bredare bearbetning av vår flertydiga traditionsförankring. Även om det klassiska traktatet *de demonstratione catholica* behöver mycket kritisk granskning är dess intuition riktig att det inte kan finnas någon form av teologi, som är totalt oberoende av kyrklig tolkningstradition och konkret religiös praxis. Det fundamentalteologiska arbetet måste därför gå vidare.

Anders Jeffner har redan gjort en stor insats för utvecklingen av en bättre och trovärdigare fundamentalteologi i Sverige. Alla som är engagerade i kristen trostolkning är skyldiga honom ett stort tack. *Ad multos annos!*

¹⁹ Se Johann Baptist Metz, *Glaube in Geschichte und Gesellschaft: Studien zu einer praktischen Fundamentaltheologie*, Grünewald, Mainz 1977, 199–203; och Francis Schüssler Fiorenza, *Foundational Theology: Jesus and the Church*, Crossroad, New York 1985, 278–284.

²⁰ Jfr Werner G. Jeanrond, «Finns det en religiös sanning?» i Jeanrond, *Guds närvaro: Teologiska reflexioner I*. Arcus, Lund 1998, 115–124.

²¹ *Theology and Integration*, 44.